

Comunitats imaginades i literatures

Anne-Marie Thiesse

ÉCOLE NORMALE SUPÉRIEURE

CENTRE NATIONAL DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE (CNRS)

athiesse@ens.fr

Rebut: 20/07/2017

Acceptat: 15/03/2018

RESUM

La formació de les nacions modernes va transformar l'Europa del segle XIX. La literatura va representar una funció de primer ordre en el desenvolupament del sentiment de pertinença nacional, però a banda, va estar profundament marcada pel fet nacional. La història literària i la definició del geni nacional s'han trobat en el cor dels processos de «nacionalització» literària.

Paraules clau: literatures nacionals, nacionalisme, identitat, Europa, transferència cultural.

ABSTRACT. *Imaginary communities and literature*

The European continent was transformed by the formation of modern nations during the 19th century. Literature contributed intensively to develop the growing feeling of national belonging; conversely it underwent deep changes linked with the goals of nation-building. The conception of the history of literature and the definition of national spirit were at the core of the processes determining the «nationalisation» of literatures.

Keywords: national literature, nationalism, identity, Europe, cultural transference.

SUMARI*

Introducció

La nació: principi polític i comunitat cultural

La literatura com a representació i encarnació de la nació

Història literària i geni nacional

Els dos cossos de l'escriptor

Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Anne Marie Thiesse, École Normale Supérieure, Unité de recherche UMR 8547. 45 rue d'Ulm, 75005 París.

Suggeriment de citació / Suggested citation: Thiesse, A.-M. (2018). Comunitats imaginades i literatures. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 132(2), 119-124. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.132-2.11>.

* Amb el consentiment previ de l'autora, Anne-Marie Thiesse, autoritzem la cessió gratuïta per a la traducció i publicació de l'article següent: «Communautés imaginées et littérature», en *Romantisme, Histoire culturelle / Histoire littéraire*, núm. 143, 2009, p. 61-68, © Armand Colin, París, 2011.

Aquesta cessió està subjecta a la citació completa e imperativa dels crèdits i drets d'autor que s'indiquen en el paràgraf anterior i a l'enviament a l'autora, així com a nosaltres mateixos, d'aquest article una vegada publicat.

Article traduït per Pau Sanchis.

INTRODUCCIÓ

El sorgiment d'una nova forma d'organització social, la nació, va transformar l'Europa del segle XIX. La literatura va exercir una labor important en el desenvolupament del sentiment de pertinença nacional, però a canvi, va estar profundament marcada pel fet nacional. L'estret vincle que es va establir en el segle XIX entre literatura i nació es va traduir en la instauració d'un espai internacional de les literatures nacionals que encara avui organitza l'aprehensió de la literatura, l'estructuració de l'ensenyament literari o les classificacions de les biblioteques.

LA NACIÓ: PRINCIPI POLÍTIC I COMUNITAT CULTURAL

Què és una nació? És una forma d'organització política, secular, basada en l'associació contractual d'individus, o és més aviat una comunitat definida pels seus orígens i la seua cultura? Contràriament a un lloc comú de moda aquests últims anys, no podem oposar una definició de la nació purament política, anomenada francesa, i una definició cultural, anomenada alemanya. Perquè la nació, en la concepció moderna del terme, sempre es defineix en l'ordre polític i en l'ordre cultural. La Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà proclamada el 26 d'agost de 1789 enunciacava la definició política de la nació com un cos polític sobirà, format per individus lliures i iguals en drets. Però no ofería criteris que permeteren distingir una nació d'una altra, traçar els límits entre la nació francesa i aquelles que havien de formar els altres pobles del continent. Va ser en el terreny cultural on es van definir els fonaments de les diverses nacions i els criteris de distinció entre nació francesa, alemanya, espanyola, italiana, etc. La concepció moderna de nació resulta de l'associació entre un principi polític —universal i abstracte— i una definició cultural —individualitzadora i concreta—. És aquesta unió, que constitueix un *universal de l'individual*, la que permet entendre la generalització del principi nacional. Així doncs, la nació moderna és un cos polític establert en una comunitat cultural. El cos polític sols és estable i eficaç si el sentiment de pertinença a la comunitat cultural, és a dir, la identitat nacional, està sòlidament ancorat en els individus que la componen.

En efecte, una part important de la concepció moderna de la nació es va efectuar en el marc d'una reflexió sobre la cultura, i en particular sobre la llengua i la literatura. El teòleg Johann Gottfried Herder (1744-1803) en va ser un dels teòrics més destacats. La seua reflexió es basava en uns fets i en una revolta, també expressats sovint per altres erudits europeus del segle XVIII: la posició hegemònica de la literatura francesa no deixava les altres literatures en atre lloc que no fos el de la humiliant situació d'imitació més o menys afortunada (Herder, 1777). Herder afirmava, per contra, que el valor d'una literatura nacional no era degut al seu grau de proximitat amb el model dominant, sinó a l'arrelament en les profunditats del geni nacional. Gran admirador d'Ossian, considerava que la literatura contemporània havia de reformar-se cercant la inspiració en les obres originals, dissenyades en una època en què la llengua, la poesia i el poble eren un. Aquesta concepció de la nació i de la cultura substituïa un universalisme que es basava en la supremacia d'un model únic, el d'una multiplicitat de nacions culturals, iguals en valor i dignitat en la mesura que eren fidels al seu propi esperit. Les obres de Herder, que van exercir una influència profunda i duradora en l'evolució literària europea, van ser traduïdes a França, només parcialment, en el segle XIX, però van passar per múltiples intermediaris (Staël-Helstein, 1800; Péniçon, 1992).¹

Així doncs, durant el segle XIX, en el conjunt de l'espai europeu es van desenvolupar les literatures nacionals, concebudes explícitament com a tals. Això no va implicar la suspensió dels intercanvis literaris pel continent; ans al contrari, les literatures nacionals es van elaborar en el context d'una circulació transnacional ràpida i intensa de teories, temes i estils. Els escriptors de les diverses nacions, compromesos amb l'elaboració d'aquestes literatures, estaven en relació els uns amb els altres, es llegien, es traduïen i sovint es plagiaven (Espagne, 2000; Thiesse, 1999).

1 En 1827-1828 es publica a París, al grup Levrault, *Idées sur la Philosophie de l'Histoire de l'Humanité*, traduït per Edgar Quinet. Ha estat recentment quan les obres principals de Herder s'han traduït al francès («Transferts culturels franc-allemands» i «Herder et la littérature nationale»).

França se situava en un espai particular en aquest moviment general de creació de les literatures nacionals, ja que el moviment partia d'una ofensiva dirigida contra la cultura francesa clàssica i la seua posició hegemònica. Però la proclamació política de la nació francesa implicava l'ocupació d'un lloc en l'espai competitiu de les cultures nacionals en formació, desitjoses de l'arribada de noves nacions polítiques. Efectivament, els escriptors francesos nascuts a principis del segle XIX van concebre de vegades la «nacionalització» de la literatura, sobre la base del model que es desenvolupava a Europa, com la necessitat de superar un retard, i van extraure de les literatures nacionals estrangeres tots els recursos necessaris per a la redefinició nacional de la literatura francesa. En molts aspectes, el romanticisme francès va ser un moviment conscient d'adaptació a les normes internacionals, és a dir, modernes, de la literatura. A França, les representacions d'obres de Shakespeare o de Schiller, les traduccions i imitacions de poetes i novel·listes contemporanis van ser, per als escriptors francesos i el seu públic, un aprenentatge d'estils, de formes, de mètriques i de temàtiques noves. Per esmentar un exemple: Charles Nodier va imitar en la seua joventut Goethe i Ossian, abans de descobrir entusiasmat el *Romancer* espanyol, Shakespeare i Walter Scott. I els seus articles de maduresa indicaven que les experiències estrangeres en matèria nacional havien d'incitar els francesos a fer el mateix urgentment. A propòsit de Walter Scott i de l'interés dels anglesos pel seu patrimoni històric, en un article publicat a *La Quotidienne* el 3 de juny de 1823, Nodier exclamava: «Gràcies siguen donades al cel pel nostre entusiasme literari per la pàtria dels anglesos. Així potser algun dia recordarem que els francesos tenen una pàtria».

L'escriptor es va proposar, amb afany, fer conèixer al públic francès els principals components del patrimoni cultural nacional: els monuments històrics, els grans episodis de la història nacional, els cants i les tradicions populars o la literatura de l'Edat Mitjana i del segle XVI que havia desprestigiada l'estètica clàssica. Efectivament, el programa de Nodier abastava un dels grans camps d'acció de la literatura en la construcció nacional.

LA LITERATURA COM A REPRESENTACIÓ I ENCARNACIÓ DE LA NACIÓ

Sobre la literatura nacional recau una tasca àrdua. Participa en la construcció d'aquesta *imagined community*, comunitat imaginada que constitueix, segons la famosa fórmula de Benedict Anderson, la nació moderna (Anderson, 1983; 1996). La majoria dels membres d'aquesta comunitat, explica l'autor irlandés, mai seran en contacte els uns amb els altres: no obstant això, en tot moment és present, en cadascun d'ells, el sentiment de pertinença al grup. L'elaboració d'un espai públic, difós sobretot per diverses formes de sociabilitat (cafés, associacions, cenacles), permet garantir aquest coneixement mutu virtual (Habermas, 1962; 1993). La premsa, en l'extraordinari desenvolupament viscut durant el transcurs del segle XIX, exerceix un important paper en la constitució i l'expansió social d'un espai de debats i de temes en comú (Thérenty i Vaillant, 2001; 2004). La literatura, sobretot a causa de l'expansió del gènere novel·lesc, ens permet representar la *psique* i la vida dels altres membres de la comunitat, problematitzar i analitzar els nous llaços que uneixen els individus de la societat de classes, així com participar en un *comerç de societat*. Una sociabilitat fictícia intensifica i consolida la sociabilitat real, tant en l'àmbit dels escriptors com en el dels lectors.

No obstant això, la nació moderna es basa en una ambivalència: és una organització social secular en el si de la qual es produeixen mutacions radicals en el terreny econòmic i social al segle XIX, però també es concep com una comunitat d'origen i de cultura, determinada per antics ancestres, que travessa els segles mantenint intacte el patrimoni indivís de valors i de cultura concrets. En poques paraules, la nació, tal com es concep des del segle XIX, correspon a una comunitat estable —de sobres mítica— en què es desenvolupa una nova societat d'individus. Per tant, la literatura, com les altres formes culturals, ha de representar aquestes dues dimensions de la nació; elabora i difon les modalitats de percepció, d'aprehensió intel·lectual, afectiva i estètica de la societat moderna d'individus; però també se suposa que manifesta l'esperit nacional i realça el patrimoni comú.

Oferim a continuació alguns exemples que il·lustren aquest últim punt: el concepte de monuments històrics nacionals no és anterior a la Revolució francesa i fonamenta el principi d'una propietat moral de la nació sobre determinats edificis antics, considerats elements d'una herència col·lectiva. Però aquest principi només cobra força quan la nació reconeix aquesta herència com un bé preuat. Quan Victor Hugo va convertir una catedral en l'heroïna epònima d'una novel·la, estava impartint als seus lectors una lliçó magistral d'història medieval i d'història de l'art abans d'exclamar: «Conservem els monuments nacionals. Si és possible, inspirem a la nació l'amor per l'arquitectura nacional» (Hugo, 1963: 242). Hi ha nombrosos textos literaris que han elaborat i difós aquesta nova educació històrica i estètica, i han ensenyat el públic a mirar, descriure, venerar el patrimoni i permetre'n l'apropiació col·lectiva. Les abundants descripcions paisatgístiques de les novel·les del segle XIX, així com la celebració poètica dels paratges, també van participar en una educació de la mirada, van ensenyar a veure i a lloar la bellesa de les terres i dels llocs que fins a aquell moment només es tenien en compte des d'una perspectiva majorment utilitària. Les grans empreses de protecció dels paisatges i els llocs, tant les creades per l'Estat com per les associacions, no haurien existit sense aquesta pedagogia estètica.

HISTÒRIA LITERÀRIA I GENI NACIONAL

La nació s'ha entès com un ésser col·lectiu d'orígens molt antics: la seua existència es mostra a través dels segles però es concep com a estable per mitjà de les seues transformacions, el seu esperit propi i el seu geni, que són intangibles. Aquest singular vincle temporal es tradueix en la concepció de la història literària. Seguint l'exemple de la història nacional en general, tal com es va elaborar a partir dels anys 1820, que abasta tots els segles i no deixa cap buit, la història literària ha de produir i posar en relleu un conjunt d'obres que corresponguen a cada període de la història nacional, però al mateix temps, aquesta sèrie d'obres ha de ressaltar la permanència i la particularitat del geni nacional.

La història d'una literatura és la historia del que, en les obres literàries d'una nació, no ha deixat de ser real, d'estar viu, de tenir efecte sobre les ànimes, de formar part de manera essencial i permanent de l'ensenyament públic. Però no és això mateix, el fons?, no és l'ànima d'una nació? [...] He volgut comprendre, des d'una mirada clara i decidida, sense paradoxes ni retòriques, què hi ha de constant, d'essencial, d'inalterable en l'esperit francès. [...] En reconstituir la història d'allò que ha durat, no ignoraré el que hi ha hagut de canviant, de capritxós, d'exòtic en l'esperit francès de determinades èpoques. Però ho faré per a protegir el lector i evitar que dedique temps a escrits inútils amb aquestes característiques, un temps que l'època en què vivim ens lliura parcament i que no és suficient per a proveir-nos de l'indispensable (Nisard, 1854: 9-10).

D'aquesta manera, ja que s'inscriu en un context nacional, la història literària és menys històrica que geogràfica: dibuixa les fronteres d'un esperit nacional, constant a través dels segles. Coneixem la cruesa de les polèmiques, a la fi del segle XIX, per a definir les característiques de l'originalitat francesa en les arts i les lletres, quan estava viva la reivindicació proteccionista davant de la competència estrangera (Charle, 1998). El públic francès s'educa freqüentant el geni nacional, però també s'exposa a la degeneració pel consum d'obres estrangeres. «Les literatures perfectament desordenades d'Anglaterra i d'Alemanya no convenen als joves francesos» (Fouillée, 1898: 21-22).

ELS DOS COSSOS DE L'ESCRITOR

La coronació de l'escriptor francès al segle XIX troba la mateixa dificultat. L'escriptor consagrat és alhora un contemporani i una encarnació del geni nacional perenne. L'escriptor entra en un règim de singularitat, cosa que pot provocar un fort interès per la seua biografia, però també es defineix com la perfecta encarnació del geni nacional. La seua obra és aplaudida com el resultat d'una individualitat excepcional

i com una quinta essència de l'esperit nacional en la qual els membres de la comunitat nacional poden estar en sintonia. Aquesta dualitat compatible va ser estudiada per Pierre Boudrot en una investigació sobre les associacions creades a Europa, des del segle XIX, al voltant de la celebració de l'escriptor (Boudrot, 2007).² L'estudi mostra que les associacions de celebració d'un escriptor apareixen tardanament a França, en comparació amb Alemanya o el Regne Unit. Excepte per una Societat Raciniana fundada en 1841, no hi havia cap altra associació d'aquest tipus abans de l'auge que se'n va produir durant la Tercera República. Al meu parer, aquest retard és imputable a la nacionalització de la cultura de compromís des de l'Antic Règim: el treball de nacionalització cultural es deixa a càrrec de l'estat, des de la Monarquia de Juliol, mentre que en uns altres estats és competència d'associacions patriòtiques. D'altra banda, el procés de nacionalització de la literatura francesa apareix com una prioritat per tal d'assolir el nivell en l'espai de les literatures nacionals, però no cessa de trobar-se amb la reafirmació de l'antiga universalitat de la literatura francesa ancorada en les bases del classicisme, que l'ensenyament de la literatura a França va sostenir fins a la Tercera República. Quan es funda la Societat de Textos Antics Francesos, el 1875, imitant la Societat de Textos Antics Anglesos —que la precedia des de feia onze anys—, el discurs d'obertura pronunciat per Gaston Paris reprén precisament els dos elements recurrents de l'argumentari que apel·len al compromís amb el servei de la literatura nacional, això és, la necessitat de posicionar-se en un espai internacional competitiu i l'exigència patriòtica d'una educació amb vista a allò nacional:

2 Boudrot distingeix tres figures de l'escriptor representades per aquestes associacions: la primera n'és l'heroi, mitjançant el qual, un grup, generalment una nació en procés de construcció, concep la seua unitat i la seua singularitat (aquests usos de l'escriptor heroi predominen en el període de 1800 a 1890); en segon lloc, tenim l'escriptor clàssic: l'obra destaca més que l'escriptor, i se li atorga una funció fundadora de la literatura nacional, de la qual defineix els fonaments i els canons (usos que es donen sobretot en el període que va de 1840 a 1914); finalment, trobem l'escriptor mortal: el que desperta l'interés és l'atracció emocional per una originalitat destacada (aquesta fase comença el 1880 en les nacions constituïdes a Europa occidental).

(Aquesta societat) té com a objectiu donar a conèixer millor l'antiga França; vol que Alemanya ja no siga el país d'Europa on més obres s'imprimeixen en la nostra llengua i de la nostra literatura d'uns altres temps; vol ressuscitar el llenguatge senzill, els somnis heroics, els riures alegres, els vells costums dels nostres pares, necessita el suport de tots aquells que comprenen la importància de la tradició, de tots aquells que saben que l'afecte cap als nostres avantpassats és el sentiment més fort d'una nació, de tots aquells defensors del nivell intel·lectual i científic del nostre país entre els altres pobles (ap. Boudrot, 2007: 221).

El deure cívic de la nació (membres i govern) cap a la pròpia literatura està en la base de les polítiques culturals modernes. D'altra banda, l'estat nació, tal com es va constituir en el segle XIX, és el context per excel·lència en el qual es pot elaborar una protecció dels drets jurídics i econòmics dels autors. Les institucions i empreses que gestionen la vida literària, les revistes, els salons, les editorials, els teatres, les acadèmies i els premis són principalment nacionals. El públic nacional és el primer destinatari i consumidor de les obres. Els camps artístics i literaris, tal com es van constituir en el segle XIX, són abans de res camps nacionals. Les circulacions transnacionals no s'han abolit, sinó que les controlen una sèrie de dispositius legals i una subtil «diplomàcia» que emmarca els encreuaments fronterers (Wilfert, 2002). Encara el 2002, tot i que les empreses editorials estaven àmpliament internacionalitzades, el desmantellament del sector editorial de Vivendi-Universal va provocar en alguns escriptors una oposició forta contra la possible represa a càrrec d'editors estrangers, que se suposa que tenien poca consideració per la producció literària francesa.³

3 Per a una solució «francesa» d'acord amb les regles de la competència de la Unió Europea, Editis es va dividir; una part la va adquirir Hachette Livre; l'altra, el fons Wendel Investissement. Aquest últim va revendre el 2008 la seua adquisició editorial al grup espanyol Planeta. Vegeu Mollier (2008).

«Cap nació sense literatura»; «cap literatura que no siga nacional»: la producció literària del segle XIX va estar determinada per aquest doble principi fins i tot quan a França el procés de nacionalització

literària va estar acompanyat de temptatives per a mantenir primer, i per a refundar després, una posició hegemònica i un vincle privilegiat amb la universal (Casanova, 1999).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londres: Verso.
- Anderson, B. (1996). *L'imaginaire national. Réflexions sur l'origine et l'essor du nationalisme*. [Traducció d'E. Dauzat]. París: La Découverte.
- Boudrot, P. (2007). *L'écrivain éponyme, histoire sociale et culturelle des sociétés prenant nom d'écrivain en Occident de la Révolution française aux lendemains de la Seconde Guerre mondiale*. Tesi doctoral. París: Université de Paris-I.
- Casanova, P. (1999). *La République mondiale des Lettres*. París: Le Seuil.
- Charle, C. (1998). Champ littéraire français et importations étrangères : la naissance du nationalisme littéraire. En C. Charle, *Paris, fin de siècle* (p. 177-198). París: Le Seuil.
- Espagne, M. (2000). *Les transferts culturels franco-allemands*. París: PUF.
- Fouillée, A. (1898). *Les études classiques et la démocratie*. París: A. Colin.
- Habermas, J. (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Luchterhand.
- Habermas, J. (1993). *L'espace public : Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*. París: Payot.
- Heinich, N. (2005). *L'élite artiste, excellence et singularité en régime démocratique*. París: Gallimard.
- Herder, J. G. (1777). Von der Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst. En J. G. Herder, *Sämtliche Werke*, vol. 9 (p. 522-535).
- Mollier, J.-Y. (2008). À l'heure des groupes de communication planétaire. En J.-Y. Mollier (dir.), *Édition, presse et pouvoir en France au XIXe siècle* (p. 395-429). París: Fayard.
- Nisard, D. (1854). *Histoire de la Littérature française*, 1. París: Didot.
- Pénisson, P. (1988). Quinet, Michelet et l'Allemagne. *Revue de Synthèse*, 2, 247-263.
- Pénisson, P. (1992). *Johann-Gottfried Herder : La raison dans les peuples*. París: Éditions du Cerf.
- Staël-Helstein, G. de (1800). *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*. París: Maradan.
- Thérenty, M.-E. (2001). *1836, l'an 1 de l'ère médiatique. Analyse historique de La Presse de Girardin*. París: Nouveau Monde Éditions.
- Thérenty, M.-E. (2004). *Presse et plumes. Journalisme et littérature au XIXe siècle*. París: Nouveau Monde Éditions.
- Thiesse, A. M., i Vaillant, A. (1999). *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*. París: Le Seuil.
- Wilfert, B. (2002). Cosmopolis et l'homme invisible. Les importateurs de littérature étrangère en France (1885-1914). *Actes de la recherche en sciences sociales*, 144, 33-46.

NOTA BIOGRÀFICA

Anne-Marie Thiesse és investigadora sènior al Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). El seu grup d'investigació «Transferències culturals», pertany a l'École Normale Supérieure. En els últims anys ha sigut professora visitant en diverses universitats com ara Lausana, Cambridge, Amsterdam, Saarbrücken, JNU Delhi, Ginebra i Hanoi. Els seus camps d'investigació són: identitats nacionals i regionals a Europa; identitat europea i ficció i cultura de masses en l'Europa contemporània.

